

Досвід вивчення Білоруського Полісся в польській історіографії

Ірина Олюніна

Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.

Випуск 8. – Харків; Київ: Критика, 2006. – С. 145-152.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4-87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

© Східний інститут українознавства імені Ковальських

© Автор статті

© Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

© Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

Ірина Олюніна (Мінськ)

ДОСВІД ВИВЧЕННЯ БІЛОРУСЬКОГО ПОЛІССЯ В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

В останні роки (їх прийнято називати «ною етнічною хвилею») тема прикордоння, як територіального, так і культурного, стала однією з найважливіших дослідницьких тем. Прикордонні регіони (*The Land Between*) з часом акумулюють культурний і соціальний досвід декількох традицій. Вони консервують цей досвід і формують свою манеру взаємин з навколишнім світом. Будь-які зміни соціального, економічного, культурного плану відбуваються тут із великими труднощами, набуваючи неповторної специфіки, коли до вже наявних традицій додаються нові, неспроможні цілком витіснити або замінити старі. Західне Полісся є яскравим прикладом території, на якій поєднуються традиції православної Росії та католицької Європи. Функція кордону – розділяти, а прикордоння, навпаки, об'єднує елементи принаймні двох культур, створює поле контакту, можливість появи нової культури¹. Історія такого прикордоння, багатого й неоднорідного в культурних відносинах, не може не привертати увагу дослідників.

Автори, які писали про Полісся в останні десятиліття XIX і на початку XX століття, нерідко вказували, що в плані етнографічного пізнання цей край є майже «terra incognita», що він менше вивчений, ніж багато екзотичних глибинок африканського континенту². Автор монографії «Полісся» А. Оссендовський писав: «Усюди пройшла біла людина, докладно вивчила й описала. Але от дивна річ – на її власній території залишився маловивчений край, загадковий, важкодоступний і в значній своїй частині незаселений! Це – Полісся»³.

Західна Беларусь після тривалого перебування в складі Російської імперії мала складні мовні й етнічні особливості. «Культура регіону мала характер російський або польський і була засобом русифікації або

полонізації. «Російськість» виявляла себе в роботі царської влади, «польськість» зберігалася серед інтелігенції, а «білоруськість» виявилася витісненою в шкалу периферійності і «свійськості». Розвиток білоруської культури не перебував у сфері інтересів ні російської влади, ні польської інтелігенції»⁴.

Багато польських дослідників відзначали крайню економічну бідність і відсталість регіону. «Це була найбідніша область Польщі, нерозвинена ні в індустріальному, ні в урбанізованому сенсі» – пише Петро Еберхардт⁵. Є. Миронович відзначає, що в зазначений період у поміщицькому землеволодінні перебувало 50,8% усіх земель на Поліссі (з яких понад 40% становили неврожайні землі – рілля, ліси, болота)⁶. У сільському господарстві регіону це були роки найглибшої економічної кризи⁷.

А. Крисинський у 1932 році писав, що національні меншини в цей час становили третину всього населення Польщі, причому в Польському воєводстві – 85,5% (з них 1,5 мільйона білорусів), тобто найвищий відсоток, навіть вище, ніж на Волині⁸. Ось дані перепису 1931 року, опубліковані у варшавському «Малому статистичному щорічнику» («Mały Rocznik Statystyczny»)⁹.

Polska	69%
Ukraińska (rusińska)	14%
Żydowska	8%
Białoruska	4%
Niemiecka	4%
Inne	1%

Белостоцький соціолог Є. Миронович указує, що, за даними перепису 1921 року, на території Полісся (а саме Белостоцького, Новогрудського, Польського й Віленського воєводств) проживало 1035 тисяч білорусів. Але цю цифру ніхто із серйозних істориків не вважав такою, що відповідає дійсності¹⁰. Посилаючись на відомого польського вченого Єжи Томашевського¹¹, Миронович пропонує зовсім інші дані: білоруси становили 6% населення, або 2 мільйони (тільки в Польському воєводстві – 654 тис.)¹².

У 1931 році у польських воєводствах, за даними досліджень польських учених (при розподілі населення за мовним принципом), проживало 62,5% поліщуків¹³. Відомий польський фахівець із проблем національних меншин Петро Еберхардт зазначає, що на території Західної Білорусі, за даними двох переписів, 1921 і 1931 рр., проживало 3208, 5 тисячі чол. З них осіб,

які розмовляли білоруською («тутэйшэю») мовою, – 47%¹⁴. Щодо Поліського воєводства (на 1939 рік) дослідник наводить наступні дані: всього 672 тисячі чоловік, з них білорусів – 572,9 тисячі або 85,2%¹⁵.

Відродження й возз'єднання Польщі після Першої світової війни породило серед польської інтелігенції «почуття цивілізаційної місії» як у східній, так і в західній частині так званих Кресів. Однак і в оцінці цієї місії багато дослідників розходяться. Автор збірника «Ілюстроване Полісся» відзначає, що Полісся уже з XIII століття перебувало у сфері інтересів Великого князівства Литовського. «Характер, зовнішній тип, одяг, що відрізняє їх від білорусів, дуже виразні. Менш живі, менш говірки, ніж ці останні, натуру мають лагідну, але характер твердий, потайний, завзятий. Мова дуже відрізняється від білоруської. Вона ближча до української, хоча і від неї теж відрізняється. Нікому з чиновників не спало на думку назвати її «поліською»¹⁶.

А. Оссендовський вважав: «Вільна Польща значною мірою вивчила вже цей простір і вважала своїм державним завданням проведення раціональної колонізації, що відбувається тут, оздоровлення сільськогосподарського життя краю, посилення його зв'язку з організмом Речі Посполитої»¹⁷. Однією з головних перешкод на шляху місіонерської діяльності поляків у цьому регіоні була неграмотність: «Народ цього краю має 80% неписьменних, а у певних східних регіонах – і 100%!»¹⁸.

Один із найвідоміших польських етнографів-фольклористів кінця XIX – початку XX століття Оскар Кольберг відзначав у монографії «Полісся»: «Народ білоруський до 1839 року був уніатським і тільки насильно став православним... Польща була матір'ю, а не мачухою Беларусі... Шляхта польська на Беларусі по крові і кості білоруська»¹⁹.

Польський історик М. Іваницький представляє нетиповий для поляка погляд стосовно польської місії на цих землях: «Ми були народом, який контролював ситуацію на західних білоруських землях як ніколи до того і як ніколи пізніше. І нічого для інших не зробили ми доброго»²⁰.

У міжвоєнний період інтерес до проблематики Полісся і формування нації проявлявся з боку різних учених – етнографів, фольклористів, істориків, мовознавців (Оскар Кольберг, Ян Бистронь, Людвік Кживицький, Ян Чекановський, Казимир Добровольський, Станіслав Понятовський²¹). Чимало з них висловлювали різні погляди щодо етнічної належності жителів регіону, релігійної й соціальної ситуації на Поліссі.

О. Кольберг писав: «На Поліссі, відділеному від сусідів великими лісами і великими ріками, населення зберегло первісний тип слов'янського племені й у фізичному вигляді, й у вікових звичаях, традиціях і народних піснях. Тут менше, ніж будь-де, помітні сліди впливу чужої культури, яка в інших місцях спотворила прототип слов'янина. Поліщук має світле волосся, блакитні очі (жодного не побачиш тут із чорним волоссям); є середнього віку; обличчя скоріше широке, ніж витягнуте, вузьке чоло. Жінки красивіші за чоловіків, у цьому вони відрізняються від Волині й України, де чоловіки перевершують жінок красою. У багатьох селах чоловіки голять голови, залишаючи нагорі пасмо (чуб); борід не носять, тільки в старості. Характер сільського населення дуже добрий. Це люди працьовиті, покірні і навіть вдячні, всупереч існуючій у нашому краї думці про селян [...]. У зв'язку з несприятливим для здоров'я розташуванням землі – низини і болотиста місцевість, стиснута лісами, поліщуки не мають досить фізичних сил, енергії й жвавості. Однак як чоловіки, так і жінки мають досить добру статуру, симпатичні, хоча й неохайні, як будь-які жителі курних хат. Майже всі православні. Мова малоросійська»²².

Найважливішим питанням, визначальним для самосвідомості жителів цих земель, було питання ідентичності. «Відомо, що білоруський народ, який кілька сторіч уже є об'єктом боротьби цих культур, [...] охочіше за все визначає свою етнічну приналежність словом „тутэйшыі“». Їх можна поділити на тих, хто тяжіє до польськості, на тих, хто має скоріше негативне відчуття неналежності ні до польського народу, ні до будь-якого іншого, і на білорусів, тобто тих, хто має викристалізовану білоруську самосвідомість...»

Історик Лопалевський визначав як типові риси місцевого селянина (що виникають, мовляв, від суворого клімату і неродючої землі) консерватизм, недовіру й опір усяким новинкам цивілізації²³. Ельжбета Смулкова, найзнаніший сучасний польський етнолінгвіст, яка понад півстоліття вивчала Беларусь і організувала серію з п'яти міжнародних сесій вивчення прикордонних регіонів Беларусі, наголошує у своїх роботах на тому, що територія прикордоння – це не тільки і не стільки проблема територій, – це проблема психології людей, які там проживають. У зв'язку з цим поняття «тутэйшыі» не можна розглядати як відсутність національної самосвідомості. Ситуація на Беларусі така, що населенню треба було підкорятися владі, яка постійно змінювалася, але простий народ не ідентифікував себе з жодною з них:

Обрембський розглядав жителів Полісся як окрему етнічну групу, що має лінгвістичну своєрідність і специфіку різних аспектів матеріальної й духовної культури. Зібрані ним унікальні матеріали (1500 фотографій і негативів, а також тисячі сторінок польових нотаток) підтверджують цей погляд. Етнічну групу, на думку Обрембського, не можна розглядати як щось цілком незалежне й досліджувати відірвано від інших етнічних груп. Саме в момент контакту двох груп і народжується поле диференціації. «Як кожне суспільне утворення, етнічна група існує тільки тоді, коли вона існує у свідомості тих, хто до неї належить, і тих, хто, належачи до інших подібних груп, самі себе від неї відокремлюють», – писав Обрембський у роботі «Проблема етнічних груп в етнології і її соціологічне розуміння». І далі: «З явищем етнічної групи ми маємо справу тоді, коли спостерігаємо, що певна народність, яка займає якусь територію і роздіблена на ряд локальних або племінних груп, поділяє себе на різні зони, а населення відносить себе до окремих груп, які, за взаємним переконанням, відрізняються звичаями, мовою, одягом, фізичними і психологічними рисами тощо»²⁸.

Обрембський підкреслює, що культурна асиміляція поліщука, навіть скоріше його орієнтація на польські культурні зразки, його двомовність, іноді навіть тримовність, не є ознаками його соціальної асиміляції, його вростання в польський народ. Національна самосвідомість, вважає Обрембський, не з'являється механічно. Вона виростає з повсякденних форм буття, з відчуття любові до своєї «малої батьківщини». Велика вітчизна, що поєднує людей у націю, спирається саме на усвідомлення своїх локальних цінностей, відчуття належності до рідного краю, знання звичаїв, обрядів, пісень, говорів, збереження традицій²⁹.

Підсумовуючи сказане вище, зазначимо, що думки польських дослідників Полісся зазначеного періоду багато в чому розходяться, що можна пояснити недостатнім вивченням регіону. Польська держава розглядала перебування регіону Західної Білорусі у своєму складі як можливість відродження цих земель, піднесення їх до загального економічного й соціального рівня. Однак не всі поділяли цю офіційну позицію. Деякі дослідники вважали, що ця місія практично нездійсненна.

Головний висновок, який можна зробити, вивчаючи польську літературу відповідної тематики, полягає у тому, що мешканці Полісся – це прикордонна, «буферна» етнічна група зі своїми мовними й психологічними особливостями, яка перебуває на перехідному етапі свого буття й харак-

теризується процесами, властивими для початкового етапу формування нації.

¹ Rusek H. Pogranicze etniczne / Studia etniczne i antropologiczne. – T. 4. Przestrzeń kulturowego współistnienia. – Katowice, 2000. – S. 146.

² Полесье. Матеріальна культура / В. К. Бондарчик, И. Н. Браим, Н. И. Бураковская и др. – Киев, 1988. – С. 3.

³ Ossendowski A. Polesie. – Poznań, 1934. – S. 7–8.

⁴ Głogowska H. Stan kultury białoruskiej po I wojnie światowej / Język a kultura białoruska w kontakcie z sąsiadami. – Warszawa, 2001. – S. 71.

⁵ Eberhardt P. Przemiany narodowościowe na Białorusi. – Warszawa, 1994. – S. 93.

⁶ Мірановіч Я. Навейшая гісторыя Беларусі. – Беласток, 1999. – С. 98.

⁷ Landau Z., Tomaszewski S. Zarys historii gospodarczej Polski 1918–1939. – Warszawa, 1999. – S. 185.

⁸ Krysiński A. Ludność polska a mniejszości w Polsce w świetle spisów ludności 1921 i 1931 // Sprawy Narodowościowe. – R. IV. – Warszawa, 1932. – S. 347.

⁹ Mały Rocznik Statystyczny. 1931. – Warszawa: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, 1931. – S. 9.

¹⁰ Мірановіч Я. Навейшая гісторыя Беларусі. – С. 76.

¹¹ Tomaszewski J. Mniejszości narodowe w Polsce w XX wieku. – Warszawa, 1991. – S. 23.

¹² Mironowicz E. Białoruska mniejszość narodowa w II RP w historiografii polskiej // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – № 2 (4), 1995. – Białystok, 1995. – S. 176.

¹³ Dybkowska A., Żaryn J., Żaryn M. Polskie dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności. – Warszawa, 1994. – S. 256.

¹⁴ Eberhardt P. Polska Ludność Kresowa. Rodowód, liczebność, rozmieszczenie. – Warszawa, 1998. – S. 62.

¹⁵ Там само. Przemiany narodowościowe na Białorusi. – S. 93.

¹⁶ Polesie ilustrowane. Praca zbiorowa pod redakcją inż. Nelarda. – Brześć, 1923. – S. 33.

¹⁷ Ossendowski A. Polesie. – S. 131.

¹⁸ Там само. – S. 183.

¹⁹ Kolberg O. Białoruś – Polesie. Dzieła Wszystkie. – T. 52. – Wrocław–Poznań, 1968. – S. 37.

²⁰ Iwanicki M. Ukraińcy, Białorusini, Litwini i Niemcy w Polsce w latach 1918–1990. – Siedlce, 1991. – S. 107.

²¹ Gładkowski K. Etnologia. Koncepcja teoretyczno-metodologiczna Stanisława Poniatowskiego (1884–1945). – Olsztyn, 2001. – S. 24.

²² Kolberg O. Białoruś... – S. 62–63.

²³ Łopalewski T. Między Niemnem i Dźwiną: ziemia wileńska i nowogródzka. – Poznań: R. Wegner, Cuda Polski. Reprint; Kraków, 1995. – S. 40.

²⁴ Smułkowa E. Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie. – Warszawa, 2002. – S. 510.

²⁵ Шкялёнак М. Беларусь і суседзі. Гістарычныя нарысы. – Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства, 2003. – С. 129–130.

²⁶ Ossendowski A. Polesie. – S. 18.

²⁷ Engelking A. Poleska ekspedycja etnosocjologiczna Józefa Obrębskiego w latach 1934–1937 (cz. 2) // Загароддзе-3: Матэрыялы навукова-краязнаўчай канферэнцыі «Палессе ў XX стагоддзі». 1–4 чэрвеня 2000 г., Беласток. – Мінск, 2001. – С. 266.

²⁸ Obrębski J. Problem grup etnicznych w etnologii i jego socjologiczne ujęcie // Przegląd Socjologiczny. – Warszawa, 1936. – T. IV, z. 3–4. – S. 182.

²⁹ Obrębski J. Problem etniczny Polesia // Sprawy Narodowościowe. – Warszawa, 1936. – T. 10, nr. 1–2. – S. 18.